

**UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI**

**FACULTATEA DE LITERE**

**ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE**

**FEMALE READERS IN THE NINETEENTH-  
CENTURY BRITISH NOVELS**

**(FEMEILE-CITITOARE ALE ROMANULUI  
ENGLEZ DIN SECOLUL AL XIX-LEA)**

**Rezumatul tezei de doctorat**

**Conducător de doctorat:** Prof. univ. dr. Codrin Liviu Cuțitaru

**Doctorandă:** Mădălina Elena Mocanu căs.

Mandici

Iași, 2022

## ANUNȚ

La data de 9 decembrie 2022, ora 11:00, în Sala „Grigore Vereș” (III.15) , drd. MOCANU G.E. MĂDĂLINA ELENA CĂS. MANDICI va susține, în ședință publică, teza de doctorat cu titlul **“FEMALE READERS IN THE NINETEENTH-CENTURY BRITISH NOVELS”**, în vederea obținerii titlului științific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componență:

### Președinte

Prof. univ. dr. **Lăcrămioara PETRESCU**, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

### Conducător de doctorat

**Prof. univ. dr. Codrin Liviu CUȚITARU**, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

### Referenți

**Prof. univ. dr. Michaela Cristina MUDURE**, Universitatea „Babeș Bolyai” din Cluj-Napoca

**Prof. univ. dr. Dana-Andreea PERCEC**, Universitatea de Vest din Timișoara

**Conf. univ. dr. Iulia Andreea MILICĂ**, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Vă invităm să participați la ședința de susținere a tezei.

Teza poate fi consultată la Biblioteca Facultății de Litere.

## Contents

|                                                                                                                              |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Thesis statement .....</b>                                                                                                | <b>3</b>   |
| <b>Introduction .....</b>                                                                                                    | <b>4</b>   |
| <b>Part I: Female Intellectuality and Readership in Victorian Britain .....</b>                                              | <b>17</b>  |
| I.        Female Authorship and Readership .....                                                                             | 18         |
| II.       The Novel in the Victorian Age .....                                                                               | 29         |
| III.      The Reading Debate in the Late Eighteenth and Nineteenth Centuries: Arguments For and Against .....                | 49         |
| <b>Part II: Fictional Embodiments of Nineteenth-Century Formally-Educated Female Readers .....</b>                           | <b>61</b>  |
| I.        Formal Education in Victorian Britain .....                                                                        | 62         |
| II.       The Governess and Textual Reinterpretation: Charlotte Brontë's <i>Jane Eyre</i> .....                              | 70         |
| III.      Resistance to Auctorial Intentions: The Case of Maggie Tulliver .....                                              | 98         |
| IV.      Searching for Heroes of Erudition in <i>Middlemarch</i> : Female Readers between Apprenticeship and Bovaryism ..... | 130        |
| <b>Part III: Fictional Embodiments of Nineteenth-Century Self-Educated Female Readers .....</b>                              | <b>189</b> |
| I.        Readers on a Social Spectrum in <i>Wuthering Heights</i> ....                                                      | 190        |
| II.       The Reverential Female Reader in <i>Adam Bede</i> : Preaching and Domesticity .....                                | 234        |
| <b>Conclusion .....</b>                                                                                                      | <b>265</b> |
| <b>Bibliography .....</b>                                                                                                    | <b>270</b> |

În acest studiu, focarul investigativ este dat de analiza tipologică a femeii-cititor postulată de trei romaniere victoriene – Charlotte Brontë, Emily Brontë și George Eliot – în *Jane Eyre* (1847), *La răscruce de vânturi* (1847), *Adam Bede* (1859), *Moara de pe Floss* (1860) și *Middlemarch* (1871-1872). Actul lecturii săvârșit de femeile ficționale ale romanului englezesc din perioada victoriană impune, fără îndoială, clarificări și delimitări. Cronologia interioară a textelor plasează biografia femeii-cititor din cele cinci textemate emblematice pentru perioada victoriană într-un proces istoric, cultural, educațional și social mai larg care presupune, în Anglia secolul al XIX-lea, proliferarea cărților de toate felurile, diversificarea publicului cititor, relativizarea gustului pentru lectură, dar și polivalența tipurilor de plăcere și instruire oferite de aceasta. Intenția centrală a acestei lucrări este, așadar, de a formula o descriere integrală a noțiunii de „lectură”, revoluționată în epoca victoriană, când relația autor-carte-cititor a devenit imposibil de contabilizat, iar publicul feminin a devenit din ce în ce mai rafinat.

Revoluția industrială britanică din secolul al XIX-lea înregistrează atât devoltarea spectaculoasă a romanului ca gen literar, cât și nașterea publicului de masă, tributari unor obiceiuri de lectură necălăuzite și, prin urmare, pernicioase. În cochilia dură a societății victoriene se instalează gradual tendința de instruire a femeilor, considerate de unii oameni de litere, pedagogi, doctori și autori ai manualelor de instrucțiuni *cititoare naive*, ușor de dus de nas. Deși imaginea femeii-cititor și, mai cu seamă, a femeii-intelectual, este, în secolul al XVIII-lea târziu și de-a lungul secolului al XIX-lea, o apariție stranie, ambiguă, reprezentările ficționale ale femeii-cititor cu care vom opera ulterior și care vor deveni inteligibile treptat răstoarnă deliberat stereotipurile inevitabile emise de avocații

tradiției (cititorii intelectuali, vechii seniori într-ale cititului, care asistă la știrbirea valorilor, credințelor și structurilor lor sufletești de o generație nouă) și de partizanii inovației (ai mimetismului lipsit de imaginație, ai citirii reacționare) care oglindesc, în definitiv, mentalitarului epocii. Conceptul de *cititor ficțional* nu este, însă, unul încheiat integral în secolul al XIX-lea – cititorii lui Dante, Paolo și Francesca sunt condamnați să ajungă, din pricina cititului, în al doilea cerc al iadului; cititorul lui Cervantes, Don Quijote, influențat de lectură, crede că poate reînvia tradiția cavalerescă în Spania secolului al XVII-lea.

O incursiune în perioada în care lectura era considerată un pericol intelectual indică numeroase exemple de femei în vecinătatea cărților: femei citind, femei folosind cărțile pe post de recuzită, femei dorind să dea dovadă de rafinament prin lecturile lor și, în unele cazuri, femei plasând cărțile sub egida emancipării (pe cale formală, instituțională, sau pe cale informală, de autoinstruire). Adversarii actului lecturii practicat de femei emit, în această bucată a istoriei, judecăți cu privire la ce, cât, unde și cum ar trebui să practice specia aflată sub zodia femininității cititul, văzut ca o metodă de abandonare a universului casnic și de răzvrătire împotriva centralismului patriarhal.

Cititoarea fictivă din textul celor cinci romane tachinează erudit publicul cititor al secolului XXI prin bibliotecile vaste cuprinse de textele-mată, pledând pentru o poetică a citirii atât în planul textual care deschide poarta către ideologia vremii, cât și în orizontul simbolic-intertextual al romanelor orientate către lectură prin *cititoarea din text*,

personaj cu statut complet într-un context cultural-istoric dat, pe care o postulează. „Biblioteca” fiecărui text-macă va fi ilustrată în cadrul fiecărei *metalecturi* (așadar, fiecărei lecturi despre lectură) din ultimele două secțiuni ale lucrării. Ne confruntăm aici cu un principiu axiomatic insurmontabil care definește premisa tematic-structurală a studiului de față: fiecare roman cuprinde un manual al cititorului ei, în care referințele la lectură sunt formulate atât explicit, cât și implicit. Între lecturile femeii-cititor înscrisă în text și viața ficțională propriu-zisă există tot soiul de relații neașteptate, anexări într-o direcție sau alta, întretăieri, descoperiri și descifrări făcute posibile doar de ceea ce personajele feminine citesc și de felul în care citesc – două aspecte pe care studiul nostru, subordonându-se esteticii receptării textului, le va analiza amănunțit.

Ce suflu nou li se poate adăuga unor figuri iconice ale literaturii engleze din secolul al XIX-lea și personajelor feminine create de condeii romancierelor vremii, întoarse deja pe toate părțile? Răspunsul reprezintă un prilej oportun pentru această lucrare de a aduce în discuție, printr-o analiză orientată către *cititor*, funcția *lecturii* (active, productive, în ultimă instanță, propulsând dorința beneficiarului de a scrie și de a rescrie orice fenomen complex care câștigă aprobarea etichetei de *text*) – pe scena unor schimbări identitare – în viața femeii-cititoare/intelectuale/educate și, prin extindere, în destinul psiho-cultural al **femeii care citește**, femeie atestată istoric și cultural. Cum interesul pentru femeia-cititor așa cum e reprezentată aceasta în romanul englezesc victorian este unul destul de slab în spațiul autohton, nu poate fi trecut sub tăcere nici țelul indirect al lucrării de a contribui la îmbogățirea poeziei lecturii. În spațiul vestic, interesul metodologic pentru

actul lecturii (săvârșit de femei ficționale și istoric atestate deopotrivă) a atins, în ultimele decenii, nenumărate nuanțări și perfecționări (datorită numeroșilor teoreticieni ai lecturii cititorului din text, printre care se află, mai recent, Kate Flint, cu a sa *The Woman Reader: 1837-1914*, ce a văzut lumina tiparului în 1993, și Catherine Golden, cu *Images of the Woman Reader in Victorian British and American Fiction*, publicată în 2003). Alegerea celor cinci exemple lectoriale discutate pe larg în cadrul lucrării de față nu este deloc arbitrară. În jocul complex al citirii din *Jane Eyre* (Charlotte Brontë), *La răscruce de vânturi* (Emily Brontë), *Adam Bede*, *Moara de pe Floss* și *Middlemarch* (George Eliot), putem descoperi expansiunea conștiinței textuale (în accepția antropologilor culturali) engleze: fiecare text se referă *ad infinitum* la alte texte, obligând cititorul extern să (re)citească atât textul-mată, cât și textele înglobate, aparținând predecesorilor, suspendând, așadar, timpul și *locus*-ul lecturii nu între anterioritate textuală și posterioritate textuală, ci mai curând într-un timp mitic, circular. Scopul final al lecturii femeii-cititor este, așa cum fiecare mănunchi de ipoteze avansate în ultimele două secțiuni o va indica, **auto-citirea** – scrutarea sinelui prin noi forme de auto-cunoaștere și lizibilitate.

Partea I a demersului analitic, ***Female Intellectuality and Readership in Victorian Britain*** (compusă din trei capitole: ***Female Authorship and Readership***, ***The Novel in the Victorian Age***, ***The Reading Debate in the Late Eighteenth and Nineteenth Centuries: Arguments For and Against***), oferă un cadru teoretic viabil înțelegerii lecturii ca activitate privată, tăcută și solitară în secolul al XIX-lea, când memoria textuală a societății victoriene începe să înlocuiască

treptat memoria arhaică, orală a acesteia, aducând în prim-plan noi forme de atenție, de conștientizare a cuvântului scris, de memorare, dar și de înțelegere a mesajului scris. Lectura intensivă (a Bibliei, cel dintâi „roman”, așa cum o percep englezii, entitatea autonomă, sacră, exemplară, interpretată exclusiv de Biserică și transmisă oral omului laic) se transformă în lectură extensivă (a mai multor texte în formă secularizată, ce pot fi interpretate individual de către cititorii care reflectă obiceiurile și valorile burgheze ale societății din care fac parte). Cititul, așadar, capătă încărcătura unui ritual privat, accesibil oricui știe să citească. Cititorii pasivi pot să practice, în acest context, lectura rapidă, superficială, adictivă, evazionistă, simbolic greșită, care dă naștere unor probleme de natură moral-religioasă. Toate aceste schimbări și asocieri ale răului lecturii cu o activitate leneșă, stimulative de plăcere pentru lectorul trândav, vânător de noutate și satisfacții facile se produc într-un context social fragmentat și fragmentar: competențele de literație nu sunt însușite, la începutul perioadei, mai ales, de întreaga societate victoriană, cititul și scrisul fiind activități hărăzite persoanelor educate tipice (celor din pătri sociale privilegiate).

Revoluția Industrială creează, în epoca victoriană, cadrul propice pentru o mobilitate socială fără precedent: indivizii ajung sau aspiră să ajungă în pătura de mijloc, segmentul dominant, central al societății, din perspectivă culturală și economică. Au loc, în această perioadă, mutații sociale și mai cu seamă identitare. Femeile, jucând până nu demult un rol neglijabil în sfera căminului conjugal, capătă acum un rol activ pe scena societății, cochetând cu filantropia și cu religia. Deși oportunitățile profesionale pentru femei sunt



limitate, se distinge în această perioadă *guvernanta*, femeia dedicată pedagogiei, o figură de nelipsit din romanele englezești victoriene. Publicul feminin se află, într-o perioadă în care lectura colectivă, intensivă, cu voce tare e înlocuită de cea solitară, extensivă, tăcută, grăbită și pătimașă, în primejdia de a împrumuta atitudini nonconformiste și opinii care pot abolii sistemul convențional de gândire victorianist. Ca atare, romanul în sine, a cărui popularitate crește spectaculos în secolul al XVIII-lea (în special prin scrierile lui Jane Austen și Sir Walter Scott) și în secolul al XIX-lea (începând cu 1836-1837, genul literar aflându-se deja în mâinile lui Charles Dickens, căruia i se alătură o întreagă generație de scriitori și scriitoare care plămădesc specia numită „roman victorian englezesc” – William Makepeace Thackeray, Charlotte Brontë, Emily Brontë, Benjamin Disraeli, Elizabeth Gaskell, precum și Anthony Trollope, Wilkie Collins, George Eliot și miriade de alte nume mai puțin cunoscute), capătă o poziție marginală (în mentalitarul epocii, desigur) prin stereotipiile celor afectați de un puritanism suspicios, ce denunță orice formă de plăcere. Poziția marginală este dată de puterea acestui nou gen devenit popular peste noapte de a exercita asupra cititorului o imensă forță hermeneutică. Audiența romanului se intensifică acum și datorită factorului economic – costurile scăzute în materie de hârtie și de tipărire înlesnesc proliferarea cărților de toate felurile. Paradoxal, cei care militează împotriva femeii-cititor recunosc importanța majoră a cititului, oferindu-le femeilor, conform acestora, modele de bună purtare, posibilități de delectare (detestate de cenzorii puritani și neopuritani, asimilate cu efugionismul și iresponsabilitatea) și edificare (act cu un statut sui-generis, așadar definitoriu puritanilor din veacurile apuse). Totodată, criticii practicilor lectoriale se tem

că ficțiunea descriind relații clandestine, nemulțumire față de datoriile casnice și dorințe de descătușare din mrejele supunerii poate seduce cititoarele naive, conducându-le spre cârteală și, ca atare, spre răzvrătirea capabilă să zdruncine *statu-quo-ul*. Așadar, delectarea produsă de citit devine sinonimă cu viciul, degradarea, promiscuitatea, nefericirea fățișă și depravarea, ba chiar cu isteria, maladia, inferilitatea precoce, așa cum ultimul capitol al părții I se străduie să arate.

Partea a II-a și partea a III-a dislocă temelia convingerilor anunțate anterior și propun o reluare aplicată a conceptelor aduse în prim-plan în cadrul discuției teoretice din partea I, din perspectiva literaturii propriu-zise, care împletește în propria sa tapiserie textuală problematica lecturii (proces) și interpretării (rezultat), ambele desfășurate într-un orizont hermeneutic mai larg, care va implica, inevitabil, comparații și contrastări între diferite tipuri de texte și diferite tipuri de lectură, posibilități de interpretare și reinterpretare, tălmăcire și răstălmăcire. Între aceste două secțiuni majore care pun în discuție actul lecturii săvârșit de Jane Eyre, Maggie Tulliver, Dorothea Brooke, Catherine Earnshaw, fiica lui Catherine Earnshaw, Nelly Dean și, nu în ultimul rând, Dinah Morris, există, inevitabil, continuități și suprapuneri inerente timpului diegetic al lecturii, un timp, în mod paradoxal, circular: diferențele dintre personajele educate formal din partea a II-a și autodidactele părții a III-a pot fi în același timp categorice și atât de vagi încât să nu poată fi încadrate într-un calapod. Argumentul care străbate teza este consonant cu ideea că femeia-cititor din romanul secolului al XIX-lea este o creatură polimorfă, fragmentată în multiple tipare retorice, în conformitate cu spiritul epocii și cu imaginea cititorului

victorian tipic – mecanizat, marginalizat, ambiguu (dând, totuși, naștere unor noi forme de organizare socială prin *lectură*). Mai mult decât atât, toate femeile ficționale cuprinse în acest studiu practică lecturi în afara procesului educativ – lecturi telice (cu scopul de a lărgi orizontul culturii generale a cititorului), autotelice (fără un scop anume conturat în fază incipientă) și paratelice (sprijinite de forul interior al femeii în sine).

Partea a doua a tezei este dedicată protagonistelor cu educație „formală” și este structurată în patru capitole: ***Formal Education in Victorian Britain, The Governess and Textual Reinterpretation Charlotte Brontë’s Jane Eyre, Resistance to Auctorial Intentions: The Case of Maggies Tulliver*** și ***Searching for Heroes of Erudition in Middlemarch: Female Readers between Apprenticeship and Bovaryism***. Secțiunea debutează, așadar, cu o descriere a sistemului educațional britanic al epocii victoriene, subliniind segregarea de gen în educația, formarea și pregătirea pentru inserția pe piața muncii care a traversat întreaga epocă. Industrializarea le oferă femeilor accesul la educația de tip formal. Tinerele din înalta societate pot lua ruta „academiilor pentru domnișoare”. Astfel este autorizată Jane Eyre să devină guvernanta protejatei lui Edward Rochester, Adèle Varens. Jane Eyre studiază la Lowood, instituție în fruntea căreia se află Brocklehurst, o imagine pernicioasă a educatorului care citește textul sacru în mod literal, fățarnic, care le face cunoștință învățăcelilor cu lectura forțată, lectura care creează disidență tacită sau vehement exprimată. Lecturile lui Jane Eyre au, așa cum încearcă să sugereze capitolul ***The Governess and Textual Reinterpretation Charlotte Brontë’s Jane Eyre***, așadar, nu

numai o dimensiune autobiografică. Ele reprezintă piatra de temelie pentru lectura de specializare, lectura profesională. Nu întâmplător Jane Eyre deschide seria cititoarelor analizate în această lucrare. Femeia-cititor postulată de Charlotte Brontë întruchipează nu numai femeia care se dedă noțiunii de lectură creatoare (*creative reading*), ci și femeia care manifestă un interes profesional față de lectură. Pedagogia și, în consecință, profesia de guvernantă, le permite femeilor din spațiul industrializat să obțină, în această perioadă, prin educație (și, implicit, lectura sub apanajul muncii, lectura ca activitate serioasă, cu finalitate, lectura nealienantă, diametral opusă lecturii neproductive, creatoare de iluzii), îndeletniciri serioase, care le asigură independența (autonomia în raport cu patriarhul, capul familiei, figura dominant din trecutul istoric). Pentru personajele din interiorul acestui segment – Jane Eyre, Maggie Tulliver și Dorothea Brooke – încărcătura termenului de *lectură* cântărește mai mult decât ar putea să o facă simpla lectură mecanică, pentru plăcerea (*reading for pleasure*) de a fi transportat în lumea plină de peripeții a unei scrieri. Lectura lor este un proces reflexiv și auto-reflexiv de cântărire critică a detaliilor, a ideilor și a temelor profunde ale cărților. Jane Eyre (Charlotte Brontë), Maggie Tulliver și Dorothea Brooke (George Eliot) depășesc nivelul primar al lecturii, al lui „ce ar fi dacă” și iau decizii interpretative. Scopul acestei secțiuni este să sugereze în ce mod se desfășoară actul lecturii în câteva puncte nodale ale formării conștiinței personajelor feminine victoriene – se dedau acestea unei lecturi de tip donquijotesch și înlocuiesc experiența cotidiană cu irealul sau unei lecturi intelectuale (inevitabil influențată de factori precum mediul familial, social și cultural, afiliera politică și credința religioasă)? Mai citesc acestea altceva în afară de Biblie, care

ar trebui să comprime toată cunoașterea utilă, conform partizanilor lecturii ideale, și ar trebui să facă parte din dieta lectorială a tuturor cetățenilor? Dacă da, ce va cântări mai greu, lectura săvârșită pe platforma religioasă, etică, sau cuvântul desacralizat tipărit? Au personajele feminine acces cu adevărat la cărțile scrise în latină, limba cărturarilor și a teologilor, limba care a asigurat, în vremuri apuse, lipsa de acces a omului laic, de rang inferior lectorului de viță domnească, la textul sacru, pe care îl putea răstălmăci nestingherit? Ce rol au lecturile forțate, motivate extrinsec, din perimetrul instituțional? Dar cele necălăuzite, motivate intrinsec? Acestea sunt întrebările pe care a II-a parte a tezei și, implicit, primele trei romane analizate, le ridică, punând cititorul informat în situația de a scoate la suprafață bogatele și nenumăratele aluzii intertextuale presărate în textele-matcă, amânând *actul lecturii* la infinit.

*Jane Eyre* debutează cu imaginea protagonistei meditănd asupra ilustrațiilor din *Istoria păsărilor din Anglia* a lui Thomas Bewick, izolată la fereastra încăperii de la Gateshead și ascunsă în dosul unei draperii stacojii. Jane practică lectura furtivă, salvându-se din plasa unei lumi ostile prin pătrunderea – pe furiș – într-o lume ficțională ca printr-o fereastră solitară a unui zid încremenit și rece. Membrii familiei o întrerup pe Jane și îi descoperă ascunzătoarea. Protagonista se lasă pradă lecturii nesupravegheate, activitate îngrijorătoare pentru tendințele vremii. Cititul îi pune la dispoziție un spațiu – fizic, temporal și psihologic – care îi permite să se sustragă așteptărilor unei conjuncturi patriarhale, fie impuse de societate, fie de obligații familiale. Imaginile lui Bewick înfățișând păsări îi creează un sentiment de camaraderie protagonistei, la rândul ei prinsă într-o colivie victoriană

opresivă. De-a lungul capitolului centrat pe Jane Eyre, studiul de față cartografiază experiența de lectură a unei femei care citește febril, dă dovadă de curiozitate insașiabilă și folosește cititul ca modalitate de satisfacere a funcției irealului în mod constructiv: întregul roman pledează pentru virtuțile terapeutice ale citirii (într-un cuvânt, pentru biblioterapie, termen explicat pe larg în cadrul subsecțiunii, pus pe fundalul condițiilor de deprivare fizică, socială și emoțională pe care le resimte personajul feminin). În stadiul de adult, Jane revine la Gateshead pentru a o vizita pe mătușa Reed pe patul de moarte și, uitându-se pe raftul cu cărți ale copilăriei posomorâte, se reîntâlnește cu cele două volume ale lui Bewick, alături de *Călătoriile lui Gulliver* și *Poveștile arabe*. Cărțile, obiecte neînsuflețite, prezervă traumele copilăriei, deși ființele vechii locuințe cu greu mai pot fi recunoscute.

Nu întâmplător acest studiu a început analizând formele instituționale de educație din din secolul al XIX-lea și abordând mult dezbătută problemă a efectelor unei astfel de educații fragmentare (în special pentru fetele instruite la pension, în școlile pentru domnișoare, care puteau oferi un instructaj fragmentar, menit să le transforme pe acestea în tinere înzestrate cu calități apreciate în societate și, la scară mai mică, apreciate de junii care le fac curte). Ce și cum citesc de fapt cititoarele fictive ale epocii? Care sunt problemele pe care le ridică experiența lor de lectură? Jane Eyre împinge constant limitele canonului literar (androgentic, centrat pe bărbați) și ale patriarhatului. Este transformarea lui Jane dintr-o tânără victimă, o curioasă copilă dornică să asculte poveștile lui Bessie și să se transporte imaginativ în cărți cu ilustrații, într-o povestitoare matură care-și rescrie istoria din poziția de soție a

lui Edward Rochester o figură admirabilă pentru publicul cititor victorian? Jane este cu siguranță un membru al unui public de lectură mai larg, un cititor a cărui experiență de lectură a fost influențată de atitudinile, ipotezele și convingerile publicului victorian. *Jane Eyre* subliniază superioritatea perspectivei mature a unei cititoare vorace, recunoscând în mod explicit, de-a lungul paginilor sale, importanța lecturii: Jane practică lectura pe furiș, lectura solitară, tăcută, atentă, încă de la o vârstă fragedă, ceea ce îi consolidează puterea de introspecție și de (auto)interpretare. Ce citește Jane Eyre? Aluziile intertextuale fac trimitere, atât direct, cât și indirect, la textul biblic și la textul Miltonian (*Paradis pierdut*), dar și la scrierile lui Walter Scott, Byron, Shakespeare, John Bunyan (*Călătoria Pelerinului*), fabulele lui Aesop, antologia de povești *O mie și una de nopți*, Jonathan Swift (*Călătoriile lui Gulliver*), Samuel Johnson (*Povestea lui Rasselas, Prințul Abisiniei*), Oliver Goldsmith (*Istoria Romei*) și la cărți ilustrate (precum *O istorie a păsărilor britanice*, de Thomas Bewick).

Deși unii critici care au dezbătut statutul femeii secolului al XIX-lea au adus argumente pentru formația spirituală sărăcăcioasă a scriitoarei care a creat-o pe Jane, deplângând soarta lipsită de lecturi numeroase și pledând pentru o anumită poezie a operei, care ar fi umbrat dezavantajele închegării intelectuale a unei fete de pastor de la țară, romanul *Jane Eyre* amendează toate muștrările acestor viziuni combative prin nenumărate semne ale unui orizont cultural dens, al cărui successor ficțional este chiar protagonistă cu același nume. Surorile Brontë au fost familiarizate cu Shakespeare, Milton, Pope, Thomson și au lecturat, conform biografiei lor, romanele lui Anne Radcliffe și Mathew Gregory

Lewes, savurându-i și pe Blake, Wordsworth, Southey, Byron, Hoffman și Walter Scott. Pe fundalul acestor deprinderi se așează triumfătoare, fără îndoială, Biblia. Numeroasele referințe biblice înfățișează grila hermeneutică cu care Jane tratează Scriptura – nu ca pe o visterie a înțelepciunii omenești, ca pe o arhivă de pilde, ci ca pe un catalog narativ cu arhitectură romanească. Capitolul al III-lea din al II-lea volum include secvența cu cele mai bogate reminiscențe biblice, descriind scena improvizată de la Thornfield, în interiorul conacului domnului Rochester. Performanța diegetică a protagonistei nu poate fi pusă decât pe seama unei lecturi vorace a textului biblic. Toate lecturile lui Jane, însă, par să invite complicitatea unui cititor permanent implicat în interpretarea activă a textului. Mărturiile de lectură ale lui Jane Eyre sunt, fără îndoială, la antipodul unei povești simple, arătând mai degrabă modul în care cititoarea versată, guvernanta, se autoficționalizează ca autor.

Următoarea subsecțiune, *Resistance to Auctorial Intentions: The Case of Maggie Tulliver*, discută pe larg nuanțele pe care lectura cu caracter vizionar practică de Maggie Tulliver le capătă în *Moara de pe Floss*, roman publicat de Mary Anne Evans în 1860, sub pseudonimul masculin George Eliot. Cum putem descrie practicile de lectură adoptate de Maggie Tulliver? Aceasta citește non-linear, întrerupt. Deși fiecare roman al scriitoarei înglobează ceva din propriile lecturi, Maggie este, probabil, o reflecție ficțională a autoarei, întrucât copilăria și adolescența celor două coincid. În debutul cărții I, Maggie se află la vârsta fragedă la care cuvântul scris poate avea consecințe nefaste în plan biologic și moral, conform temerilor epocii. Maggie tânjește după cărți care să



conține „mai mult. De aceea, lectura devine esențială pentru apetitul intelectual al protagonistei, alarmându-i pe conservatorii din St. Ogg's, a căror agresivitate oarbă o va resimți spre finalul vieții ei ficționale, curmate timpuriu. Chiar domnul Tulliver consideră că e prea isteată pentru o femeie și că aceasta nu poate decât să îi provoace neajunsuri. Trei text-cheie citite de Maggie în momente esențiale pun în lumină atitudinea epocii față de femeile care se dedau lecturii. Pentru a investiga raportul dintre Maggie și cuvântul scris, este nevoie de un lector avizat, care să cunoască dedesubturile fiecărui intertext – *Povestea diavolului* (1726) de Daniel Defoe, *Corinne* (1807) de Anne Louise Germaine de Staël și *Imitațiunea lui Cristos* (1426) de Thomas à Kempis.

Încă din copilărie, Maggie citește cu ardoare și trădează o capacitate intelectuală net superioară caracterului pragmatic pe care Tom, fratele protagonistei, îl are. Totuși, domnul Stelling, tutorele lui Tom (varianta masculină a guvernantei din *Jane Eyre*), confirmă prejudecățile unei întregi epoci când se raportează la Maggie, susținând că femeile pot prinde câte puțin din toate, având o doză de inteligență artificială. Ilustrațiile din *Povestea diavolului* o fac să se identifice, la nivelul primar al relației cu textul, cu vrăjitoarea condamnată, punând-o sub înrăurirea unui tipar ficțional în plasa căruia va pica, în cele din urmă, atrăgând oprobriul general. Protagonista năzuiește spre acea învățătură de carte de care s-au bucurat oamenii luminați, mistuindu-și ființa de dorul de a afla tainele vieții, de a învăța singură ce știau înțelepții. Mai târziu, Maggie încearcă să-și tăgăduiască plăcerea de a citi, considerând că viața ei mărunță face parte dintr-un întreg călăuzit de divinitate și dând ascultare vocii îndepărtate din

evul mediu a scriitorului mistic german Thomas à Kempis. În cartea a V-a, destinul lui Maggie se încrucișează cu o altă carte cu caracter profetic, când, adolescentă fiind, se întâlnește cu Philip Wakem la Red Deeps. Împiedică să urmeze țelurile serbede ale unui ascetism limitat, citește *Corinne*, cartea care prevestește triumhiul amoros dintre protagonistă, Lucy și Stephen prin Corinne, Nelvil și Lucile. Când Maggie refuză să citească romanul *Corinne* integral, în sufletul ei sunt deja încremenite cuvintele scriitorului german. Maggie la rândul ei, de fapt, îmbrățișează o autodisciplină care îi zăvorăște toate ușile către un deznodământ fericit. *Imitațiunea lui Cristos* semnalează cel mai adânc destinul protagonistei – lupta înflăcărată cu pasiunea, care se împotrivește simțului datoriei. Femeia-cititor conturată aici de Eliot nu e nici pe departe pasivă, inactive intelectual, ci capabilă să lege singură firele narațiunii în imaginația sa, căutând permanent referințe în texte deja citite și scufundate în trecutul literaturii. Cum citește Maggie romanele lui Walter Scott? Dar romanul lui de Staël? Ce frapează cititorul secolului XXI este atenția structural ascuțită caracteristică recitirii: Maggie sare peste *informații de fond* aparent familiare, însă deținătoare de adevăruri și de chei simbolice de lectură. Senzația de *déjà lu* este, însă, mai puternică decât curiozitatea lecturii prime, care poate genera epifanii. Cititorul informat zărește aici miezul tragediei personajului feminin, scindat pe de o parte de oralitatea neaoșă a arborelui ei genealogic și, pe de altă parte, de experiența textuală rafinată promisă de mediatorul cultural Philip Wakem. În bătaia de pe fundal între cărțile de natură spirituală și cele desacralizate, prima categorie câștigă. De aceea, Maggie se retrage din viața seculară (care nu îi promite decât erezii intelectuale și îi refuză dreptul la o educație formală

cuprinzătoare, cum e cea de care se bucură fratele ei, Tom Tulliver). Viața ficțională a femeii-cititor Maggie nu se risipește zadarnic și sterp – moartea nu vine să o desființeze ca urmare a fatalității tragice, ci o eliberează, înlăturându-i primejdia de a deveni un cititor pasiv, literal al ofertelor viitoare de lectură.

Ultima subsecțiune din partea a II-a, **Searching for Heroes of Erudition in *Middlemarch*: Female Readers between Apprenticeship and Bovaryism**, își propune să investigheze relația dintre interpretări corecte/ eronate, potential creator/ratarea vocației, texte clasice/religioase, scriitori/cititori, trasând asemănările ce reunesc două protagoniste ale romanelor secolului al XIX-lea – Emma Bovary și Dorothea Brooke – demersul investigativ centrându-se pe cea din urmă. Deși romanul lui Flaubert, *Madame Bovary* (1857), și cel al lui George Eliot, *Middlemarch* (1871-1872), sunt foarte diferite la nivelul fluviului epic, aruncând o lumină penetrantă asupra epocii victoriene în Franța și în Anglia, când societatea nu mai trăiește după un sistem unitar, eroinele lor *citesc*. Orice crâmpiei de realitate e privit prin prisma deformatoare a lecturilor sau a eroilor de erudiție văzuți ca modele. Viața celor două protagoniste e obligată să se supună unui tipar ficțional, lecturile lor dând naștere unor anumite așteptări în căsătorie. Proiecția soțului ideal se oglindește în proza sentimentală pentru Emma și în persoana scriitorilor clasici pentru Dorothea. Ambele sunt încadrate într-un tablou clinic al autodistrugerii prin intrarea în labirintul strâmt al căsătoriei, incompatibilitatea maritală distrugând misterul ce le potențase lecturile. Pentru Dorothea, jurământul căsniciei e sacru; pentru Emma, adulterul e o opțiune. Dorothea practică

lectura telică, Emma se dedă lecturii pur distractive, pătimăse, mimetice, cvasi-religioase, care o împinge spre fantazare. Structura lor lăuntrică diferă în mod vădit, căci frivolitatea Emmei nu o caracterizează pe Dorothea, tânăra din pătura înaltă a societății, independentă și naivă, care își propune să nu realizeze nimic extraordinar și să se supună unui soț aparent superior din punct de vedere intelectual, pecetluindu-și soarta astfel. Alege o persoană de vârstă mijlocie, un cleric de provincie învățat – Edward Casaubon – renumit în ținut pentru erudiția lui și pentru osteneala de a elabora, de mulți ani, un mare tratat de istorie a religiilor *încă nepublicat (neterminat, cu alte cuvinte)*. Cunoștințele lui par a oglindi o lume întreagă, iar Dorothea nutrește speranța că mariajul cu acesta o poate descotorosi de robia ignoranței hărăzită fetelor.

Așa cum Emma se proiectează pe sine în intrigile siropoase pe care le citește, dorind să trăiască iubirea înrămată de cărțile de factură sentimentală, Dorothea este convinsă că, dacă i-ar încredința mâna ei unui înțelept precum Hooker sau Milton, i-ar putea îndura conduita bizară cu supunere, pentru un scop mai nobil. Acceptarea unei astfel de paternități demiurgice – căci soțul trebuie să îi fie un soi de părinte spiritual – o poate iniția, în viziunea acesteia (viziune eronată, dată de lectura citită mimetic) în tainele cunoașterii masculine, loja întregului adevăr văzut deslușit. Ceea ce le deosebește frapant pe cele două protagoniste rezidă în gusturile diferite pentru lectură. Emma e fascinată de literatura clișeică, de sertar, de sublitteratură, de *kitsch*, ceea ce o afundă mai tare în trivial. Nici Dorothea nu reușește a se înfrupta din secretele unei minți ilustre, căci Casaubon se dovedește a avea cunoștințe limitate și a nu fi receptiv la comentarii critice. Relația lor devine un pat

procustian care o obligă pe Dorothea să graviteze în jurul lui chiar atunci când afecțiunea supusă din trecut pălește. Protagonistele poartă insigna femeii înclinată spre dimensiuni epopeice, dar negăsind niciun debușeu pentru reușită în afara perimetrului căsniciei. Ulterior lecturilor lor, cele două personaje feminine se află în imposibilitatea de a menține separate două predispoziții mentale diferite – una care reacționează la *informația de ordin simbolic*, ficțional; una care reacționează la *aspectele practice ale vieții reale*, cotidiene. Împletirea celor două forme de înțelegere e agravată, în cazul Emmei, de înțelegerea ficționalului (literaturii de masă) în termeni strict literali. Dacă Emma citește facil, în baza unui mecanism leneș ce o duce la pierzanie, Dorothea reușește să-l *recitească* pe Will Ladislaw cu precizie, căsătorindu-se a doua oară cu un om cu care se poate angaja în conversații superioare, angrenate în corespondențe și oglindiri interioare.

Partea a treia a tezei se concentrează asupra „autodidactelor” care citesc: Ellen (Nelly) Dean, recrutată din pătura de jos, a servitorimii, cele două Catherine (și, mai ales, despre cea dintâi, Earnshaw) din *La răscruce de vânturi* și femeia-predicator Dinah Morris din *Adam Bede*. Această ultimă secțiune are două capitole: ***Readers on a Social Spectrum in Wuthering Heights*** și ***The Reverential Female Reader in Adam Bede: Preaching and Domesticity***. Primul capitol este încadrat de întrebarea: Citesc femeile altfel față de bărbați? În ***Readers on a Social Spectrum in Wuthering Heights*** descindem în universul textului Brontëan, arătând cum textul-macă încorporează trimiteri la alte texte (invocate aici într-o accepțiune mai largă). Accentul cade pe diferența dintre universul narativ propus de Lockwood (naratorul vieții publice)

și cel propus de Nelly Dean (naratoarea vieții private), în fapt două sisteme semiotice, textuale, lecturabile. Cele două case – de la Heights și de la Grange – sunt, de altfel, alte două sisteme semiotice opuse: diferențe de atmosferă, tradiție și cultură sapă un hău între spațiul fermierilor răzeși, consacrat agriculturii (muncii), și spațiul micii nobilimi, deprins cu luxul, mecanizarea, capitalul economic, care mizează pe destindere și delectare. Perechi binomiale precum lectura/scrișul, educația/analfabetismul, cultura elevată/tendențele hedoniste în *La răscruce de vînturi* împart matricea narativă în două planuri ce problematizează dicotomia oral-scriș: cel public, al bărbaților cu libertate discursivă și drepturi legale; cel privat, al femeii care poate deveni doar confidentul cititorului masculin, depozitarul secretelor vieții publice. Diaristul Lockwood (turistul byronian educat să devină un *gentleman*) *ascultă* dintr-o poziție *privilegiată* (în manieră detașată, ironică), *scrie* și ulterior *publică*, când performanța diegetică a cititoarei și producătoarei de sens Nelly Dean ia sfârșit, jurnalul său de lectură (în fapt, povestea – bazată pe fapte trăite și experiență directă, nemijlocită – emisă pe cale *orală* de către Nelly Dean).

Prin femeia-cititor Catherine Earnshaw, Emily Brontë creează imaginea reprezentativă a unei cititoare răzvrățite. Biblia se desparte, în *La răscruce de vînturi*, radical de nuanța de ghid spiritual. Romanul dezvăluie statutul femeii care își vocalizează trăirile pe marginile unei cărți simbolizând rețeta sacrosanctă a unei societăți patriarhale stabile. Sabotând cea mai desăvârșită carte cu caracter dogmatic, Catherine Earnshaw o transformă într-un jurnal intim. Fiecare porțiune albă lăsată de tipograf e îmbrăcată în scrișul subversiv al protagonistei, care rescrie tomul sacru și-i reconfigurează

identitatea textuală. Scopul final al lecturii, aşadar, nu mai este auto-citirea, ci **rescrierea**, parodia, devierea de la normă. Textul sacru devine pretext de bitextualitate ludică. Nu este greu de observat aici contextul structuralist de discutare a fenomenului de **transpoziție literară** pe care Catherine Earnshaw îl face posibil prin **creativitatea lecturii**. Jurnalul său pe marginile Bibliei devine literatură de gradul doi sau literatură derivată (Gérard Genette, *Palimpsestes*, 1982). Alături de Heathcliff, Catherine se răzvrătește azvârlind broșurile evanghelice ale servitorului Joseph. Scrisul-revoltă devine unica opțiune de protest chiar și când, copilă fiind, așteaptă să fie pedepsită de fratele mai mare, Hindley. Trăind într-o lume în care femeile nu pot să-și aroge voluptatea (auto)instruirii cu ușurință, Catherine acționează cutezător în perimetrul tezaurului sapiențial al epocii – Biblia. Deloc întâmplător, Catherine se semnează în trei moduri – Catherine Earnshaw, Heathcliff și Linton, sugerând atât instabilitatea structurii ei identitare, cât și cele două iubiri între care oscilează. După moartea ei, numele este cedat fiicei, care pune în lumină un model de succes al actului lecturii cu iz de luptă pentru supremația gândirii. Cititoare pătimașă încă din copilărie, Catherine Heathcliff Linton se află la Heights fără cărți, simțindu-se întemnițată. Dacă inițial refuză atenția naivului verișor Hareton, ulterior îi devine tutore într-ale cititului. Mult mai docilă decât mama sa, lui Catherine îi este mai ușor a vâsli pe apele tulburi ale legilor patriarhale. Drepturile femeii-cititor vor fi, aşadar, revendicate de a doua generație, care poate supraviețui în limitele impuse de realismul domestic al secolului al XIX-lea. Nu e, oare, rolul literaturii acela de a dizolva contradicțiile societății în mituri ale armoniei și ale împăcării? Romanul poate să cuprindă în

sfera sa tematică inegalitate socială, sărăcie, asuprire. Țelul literaturii, însă, este nu de a ataca răul social și de a-l înlătura (o activitate esențial politică), ci de a-i crea cititorului *impresia iluzorie a armoniei sociale*. De aceea, așa cum sugerează capitolul prim din ultima secțiune, când Lockwood găsește Biblia plină de însemnări a lui Catherine Earnshaw, nu citește textul *central* propriu-zis, ci hieroglifile spălăcite cu caracter de palimpsest de pe *margini*, însemnările cu caracter zeflemitor care, de fapt, defăimează conținutul cărții sfinte. Căutarea marginalului, a interstițialului, a intercalărilor și a textelor vandalizate îl împinge pe cititorul masculin către Celălalt – instanța scriitoricească feminină, marginală, uzată (tomul rescris de Catherine). Deloc surprinzător, perechea Catherine II (*the angel in the house*, i.e., îngerul casei) – Hareton (cu noul statut de *gentleman*) e consolidată, la finalul romanului, prin actul lecturii cu funcție de instrument ideologic al rezoluției, al faimosului *happy ending*.

Ultimul capitol al studiului, **The Reverential Female Reader in Adam Bede: Preaching and Domesticity**, pune sub lupă imaginea femeii-cititor care dorește să emuleze adevărurile secrete ale Bibliei. Ultimul capitol se întoarce, într-un gest simbolic, la conștiința orală a societății victoriene, prin asocierea incontestabilă a femeii-cititor cu **oralitatea** (Dinah predică adevăruri vitale despre om într-un spațiu social transparent), nu cu **scrisul** (o îndepărtare, în definitiv, de la împrăștierea colectivă, comunitară, a cuvântului vorbit, practică de personaje precum Jane Eyre și Catherine Earnshaw). De data aceasta, întrebările care înrămează capitolul sunt: Este, oare, lectura spirituală practică de Dinah Morris o oglindire a lecturii de masă, a democratizării accesului



la variantele vernaculare ale Bibliei? Reprezintă Dinah Morris femeia dedată citirii unei literaturi laice, de natură extensivă în secolul al XIX-lea sau, mai degrabă, o cititoare vorace a textelor menite a fi citite (cu precădere) intensiv? Din ipostaza de femeie-cititor cucernică, metodista Dinah Morris își câștigă **autonomia** prin lectură ca mod de existență și concurează cu sistemul îngust al lumii patriarhale. Cum își câștigă cititoarea spirituală autonomia într-un veac care înregistrează o adevărată revoluție a tiparelor de lectură? Responsabilitatea interpretativă îi revine femeii-cititor neșcolite, neobișnuite cu interpretarea didactică standard diseminată de școli (instrucția formală). Cititoarea cucernică nu face parte, de această dată, din elita socială sau ecleziastică, ci din gloata suburbană, cea care se cramponează în ritualuri și incantații. Dinah nu e autorizată de o instituție clericală și nu este un membru oficial al clerului, ci unul dintre disidenții ostracizați ai epocii victoriene. Nu e, în definitiv, o cititoare intensivă de cărți scrise pentru a fi citite extensiv și nici o cititoare cu un comportament pasiv-agresiv și cu muștrări de conștiință precum Maggie Tulliver, care nu poate împăca dezacordurile diferitelor tradiții literare (religioase, laice).

Romanul aduce în schema epică fermieri englezi autentici, punând accent pe tensiunea religioasă dintre Biserica Anglicană și denotația metodistă, dezvoltată începând cu secolul al XVIII-lea și avându-l drept lider pe John Wesley. Ideea conform căreia o femeie ar fi putut fi chemată de Dumnezeu în slujba unei vocații clericale este în deplină contradicție, în această perioadă, cu dogma fiecărei denotații. Așadar, femeia care citește – purtătoarea tuturor hibelor – vine acum cu **un mod propriu de interpretare a**

**Scripturii**, nu mai savurează o literatură „de consum”, subliteratura plină de clișee și *kitsch* cu care se îndeletnicește, așa cum am indicat în partea a II-a, Emma Bovary a literaturii franceze sau Rosamond Vincy din *Middlemarch*, femeia cochetă, cititoarea naivă, infantilă, care ia lucrurile *ad litteram*. Dinah se înființează pe sine într-o lume a bărbaților prin Biblie, care o subjugă într-un fior reverențios în fața transcendenței accesibile prin sacrificiu. Citind cărțile scrise de teologul John Wesley – pe care îl aduce adesea în discuție în predicile sale – propovăduiește importanța ancorării în clipa de față. Deși îi este recunoscătoare lui Seth Bede pentru iubirea pe care i-o poartă, femeia care a gustat din voluptatea ascetică a cititului nu-și îngăduie să se însoțească cu un bărbat. Universul semiologic care se deschide în fața ei prin cărțile religioase o plasează într-o formă de isihasm concretizată în dorința de a răspândi dragoste și a vorbi oamenilor despre felul în care Dumnezeu își dezvăluie iubirea față de creaturile sale. Cititul ca deprindere primară a culturii devine, în *Adam Bede*, un mod de a fi. Dinah devine tributară unei metode teologic-cărturărească de citire intensivă și interpretare a Scripturii și adesea deschide Biblia ca să cerceteze care este voința divină, crezând în minuni, convertiri și semne revelatorii. Eliot postulează, așadar, în *Adam Bede*, imaginea cititoarei spirituale, cuvioase, pentru care lectura e echivalentul unui adjuvant al rugăciunii, reculegerii, predicii, meditației (observăm aici, fără doar și poate, rolul de *mediator* atribuit cărții, pe care îl vom încadra metodologic în teoria potfreudiană avansată de René Girard cu privire la **mecanismul triumphiular al dorinței mimetice**). În ce se concretizează religios actul lecturii meditative, repetate, a textului sacru? Chipul, purtarea și vestimentația lui Dinah reflectă tomul bisericesc căruia îi slujește. Lipsa stângăciilor cu

aer de cochetărie arată cum în existența livrescă a protagonistei se deapănă firele invizibile ale trăirilor sale. Lecturile religioase și cărțile pioase îi dau un rost particular: acela de a predica. Măiestria oratorică e câștigată, de asemenea, datorită. Dinah nu mai apelează, cum o face omul modern, la psihologie sau sociologie pentru a-i câștiga pe cei mai „nesimțitori”, ci se întoarce la cenușăreasa dintotdeauna: forța cuvântului rostit cu o pasiune mistuitoare pe altarul scripturilor și al literelor. Capitolul indică și modul în care, la sfârșitul romanului, misiunea religioasă a personajului feminin se subordonează rolurilor de soție și de mamă, roluri circumscrise epocii în care trăiește. Ca în cazul lui Maggie Tulliver din *Moara de pe Floss*, „rubedenia” sa ficțională dintr-o etapă de creație ulterioară, însă, Dinah Morris consideră alte cărți care nu sunt de factură religioasă o zăbavă vinovată, un pas în minus pentru a-și inspecta și reinspecta sufletul în căutarea izbăvirii prin Cuvântul suprem – referința primară a omului și cititorului victorian.

### **Bibliografie selectivă**

#### **Surse primare:**

Brontë, Charlotte. *Jane Eyre*. London: Puffin Books, 1847.

Brontë, Emily. *Wuthering Heights*. London: Collins Classics, 1847.

Eliot, George. *Adam Bede*. Hertfordshire: Wordsworth Classics, 1859.

—. Middlemarch. United Kingdom: Alma Classics, 1871-72.

—. The Mill on the Floss. London: Broadview Editions, 1860.